

(<https://www.kieliverkosto.fi/fi>)

Suomen romanikielen dilemmoja

Romanikieli on Suomen perinteisiä vähemmistökieliä. Sitä pidetään vakavasti uhanalaisena. Sitä turvaavat sekä kansallinen lainsäädäntö että kansainväliset sopimukset, mutta kielelliset oikeudet toteutuvat heikosti. Tässä artikkelissa tarkastelen dilemmoja, jotka liittyvät käsityksiin romanikielen murteista tai eri romanikielistä, Suomen romanikielen asemaan yhteiskunnassa ja romaniyhteisössä sekä sen käyttöaloihin, normitukseen, opetukseen ja elvyttämiseen.

Julkaistu: 20. maaliskuuta 2024 | Kirjoittanut: Kimmo Granqvist

Johdanto

Ensimmäiset kirjalliset dokumentit romanien tulosta Suomeen löytyvät Räävelin arkistoista vuodelta 1505 ja Kastelholman linnan tileistä vuodelta 1559. Jo 1600-luvulla romaneja liikkui koko maassa aina Pohjois-Pohjanmaalle saakka, ja runsaammin romaneja saapui Karjalaan 1700-luvun lopulla Ruotsin armeijan mukana. Valtaosa romaneista lienee saapunut Suomeen lännestä Ruotsin kautta, mutta romaneja tiedetään tulleen jo varhaisina aikoina myös itärajan yli ja Unkaristakin saakka. Suomen romaneja on noin 10 000–12 000 Suomessa. Tarkkaa tietoa romanien määrästä ei ole muun muassa henkilötietolain (22.4.1999/523, 11 §) rajoitusten vuoksi. Ruotsissa on lisäksi noin 3 000–5 000 Suomen romania. Romaneja on muuttanut Suomesta Ruotsiin 1950-luvulta lähtien sen jälkeen, kun pohjoismainen

passivapaus astui voimaan. Toisaalta Suomeen on viime vuosikymmeninä muuttanut romaneja entisen Jugoslavian maista ja Kaakkois-Euroopasta, varsinkin Romaniasta ja Bulgariasta.

Romanikieli kuuluu indoeurooppalaisen kielikunnan indoiranilaisen haaran indoarjalaiseen alaryhmään. Sen varhaisin historiallinen tausta ulottuu sanskritiin eli muinaisindoarjaan ja prakriteiksi kutsuttaviin keski-intoarjalaisiin kieliin sekä muihinkin Intian niemimaan kieliin, kuten muṇḍā-kieliin (joista esimerkiksi romanien etnonymyksi *rom* '(avio)mies, romanimies' lienee peräisin) ja kašmiriin (Valtonen 1972). Romanikieli kehittyi edelleen farsin, armenian ja Bysantin ajan kreikan sekä lopulta Euroopassa uudempien kontaktikielten vaikutuksesta. Romanikieli noudattaa samoja innovatiivisia ja konservatiivisia suuntauksia kuin klassiset Balkanin kielet (Friedman 2006), ja siksi sitä pidetään monesti Balkanin kieliliiton osana (Friedman 1985, 2006; Matras 1994; Boretzky & Iglu 1999). Romanikieli oli vielä keskiajalla ainoa indoarjalainen kieli, jota puhuttiin yksinomaan Euroopassa; nykyään sillä on puhujia ympäri maailmaa aina Yhdysvaltoja, Etelä-Amerikan maita, Aasiaa, Afrikkaa ja Lähi-itää myöten, joten se on diasporinen kieli. Romanikielen puhujia on konservatiivisimpien arvioiden mukaan 3,5 miljoonaa Euroopassa ja 0,5 miljoonaa muualla maailmassa.

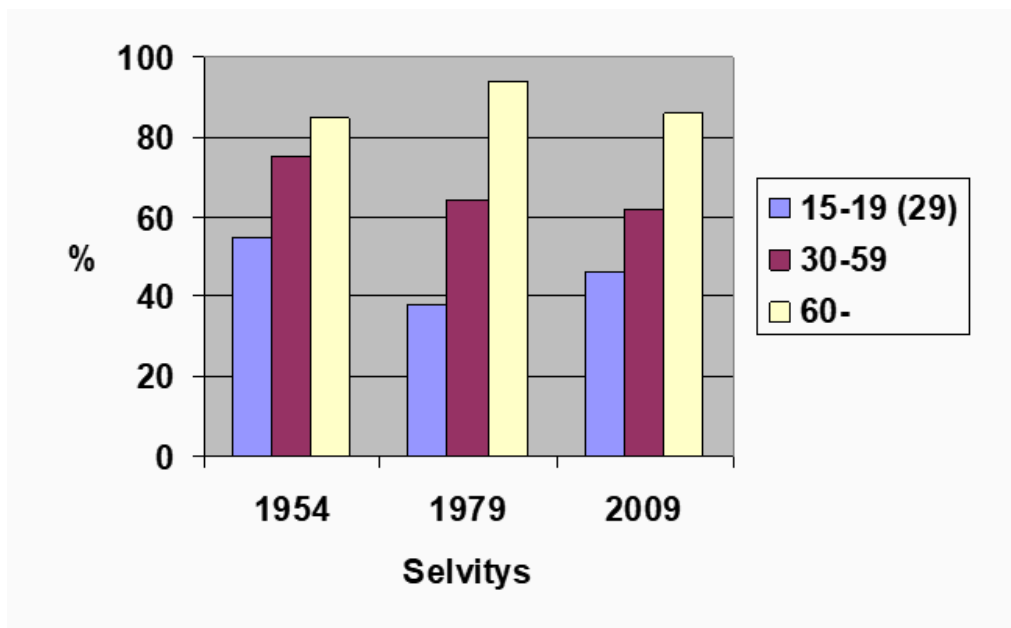
Romanikielen varieteetteja pidetään romanikielen murteina poliittisista ja kielihistoriallisista syistä. Kaikki romanikielen murteet eivät ole kuitenkaan keskenään ymmärrettäviä (esimerkiksi Suomen romanikieli ja Kaakkois-Euroopassa puhuttavat murteet), joten kielitieteellisin kriteerein voitaisiin puhua myös eri kielistä. Nykyisen kaltainen murrejako muotoutui 1500- ja 1600-luvuille tultaessa romanien hajaannuttua eri puolille Eurooppaa. Romanikielen murteet on 1990-luvulta lähtien jaettu neljään pääryhmään: Balkanin murteisiin, valakialaisiin murteisiin, keskisiin murteisiin ja pohjoismurteisiin. Pohjoismurteita on pidetty metaryhmänä, joka jakautuu luoteismurteisiin, joita ovat (Saksan) sinti ja Suomen romanikieli, sekä koillismurteisiin, joihin kuuluvat useimmat Puolan, Baltian maiden, Valko-Venäjän ja Venäjän romanikielen murteet (Bakker 1999). Pohjoismurteiden historiallisena (innovaatio)keskuksena ovat Euroopan saksankieliset alueet, joista murrepiirteitä on levinnyt ympäröiville alueille, aina Suomeen saakka – mutta monissa tapauksissa vain osittain. Romanit saapuivat Puolaan 1500–1600-luvuilla, Baltiaan 1600–1700-luvuilla ja Venäjälle 1700-luvulla.

Suomen romanikieli on sekoitus vanhaa, esieurooppalaista ainesta ja erilaisia eurooppalaisia lainakerrostumia – tuoreimpina germaanisista (keskiyläsaksan, keskialasaksan ja pohjoismaisten kielten) ja suomen kielen kontaktivaikutuksia. Nimenomaan pohjoismaisten kielten ja suomen vaikutus tekevät Suomen romanikielestä sintiin verrattuna omaleimaisen. Pohjoismaisista ja muista germaanisista kielistä lähtöisin on jopa 40 % Suomen romanikielen sanakirjalekseemeistä (Granqvist 2007). Samalla Suomen romanikieli on Pohjoismaiden ainoa luoteismurre, joka on säilyttänyt romanikielen kielipillisen kehityksen. Vanha yhteispohjoismainen romanikielen murre kadotti romanikielen muoto-opillisen kehityksen viimeistään 1800-luvulla. Ruotsin ja Norjan matkustavaisten puhumat romanikieleen perustuvat kielimuodot hyödyntävät ruotsin ja norjan muoto-oppia säilyttäen kuitenkin romanikielen sanastoa. Suomen kieli on vaikuttanut niin monitahoisesti ja syvästi romanikielen rakenteeseen, että Suomen romanikieltä voitaisiin pitää balkanisoituneena ja suomalaistuneena Intian kielenä.

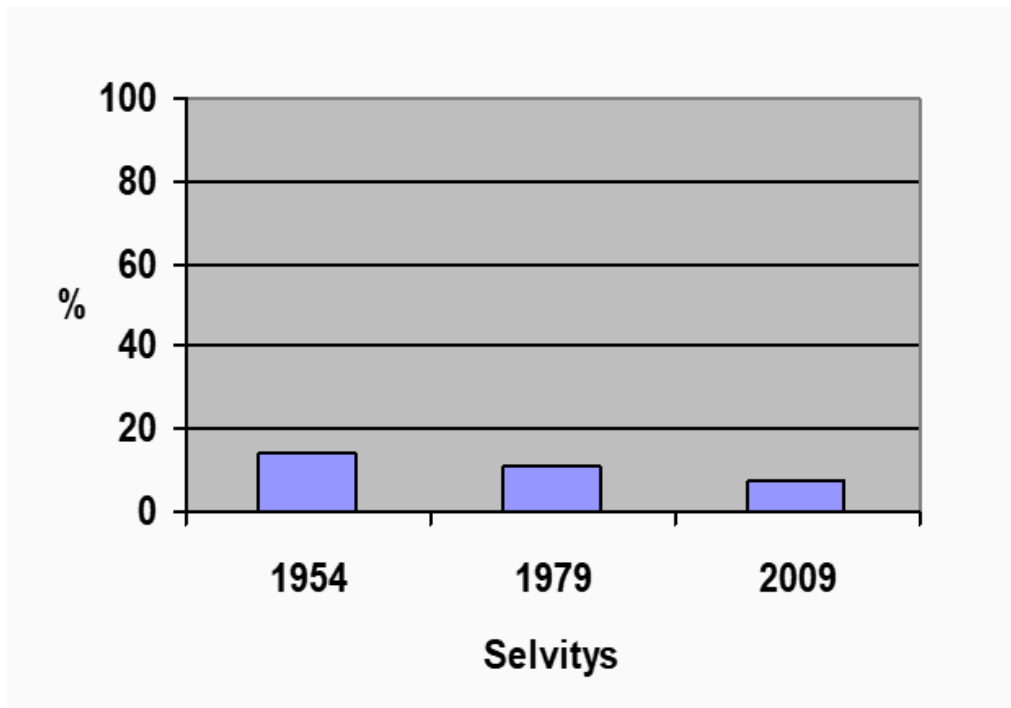
Lainsäädännön turvaama, mutta uhanalainen romanikieli

Suomen lainsäädäntö turvaa romanikielen kielelliset oikeudet vahvasti ja laajalti. Vuoden 1995 perusoikeusuudistus kielsi syrjinnän ja turvasi saamelaisten, romanien ja viittomakielisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet (perustuslaki 1999/731, 17 §). Romanikielen oikeuksia tuetaan myös muassa päivähoitoa (1973/239, 1 a §), peruskoulua (1998/628, 10 §), lukiota (1998/689, 6 §), ammatillista koulutusta (1998/630, 11 §), Kotimaisten kielten keskusta (1403/2011, 3 §) ja Yleisradiota (1993/1380, 7 §) koskevassa lainsäädännössä sekä hallintolaissa (434/2003, 26 §). Romanikieli mainitaan kielilain (2003/423, 37 §) perusteluissa. Myös vuoden 1998 alusta voimaan tulleet ja kansallisella lainsäädännöllä vahvistetut alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja ja kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus ovat keskeisiä Suomen romanikielen ja romanien aseman vahvistamisessa. Ratifioidessaan Euroopan alueellisia ja vähemmistökieliä koskevan sopimuksen Suomi nimesi romanin ei-alueelliseksi vähemmistökieleksi. Ongelmana on kuitenkin se, etteivät romanien laissa turvatut oikeudet käytännössä toteudu (Soininen 2014), mikä johtuu osittain yhteiskunnan prioriteeteista ja asenteista sekä osittain romaniyhteisöstä itsestään.

Unesco pitää romanikieltä kokonaisuudessaan ”ehdottomasti uhanalaisena” (*definitely endangered*). Suomen romanikieltä pidetään suomalaisessa tutkimusperinteessä vakavasti uhanalaisena (esim. Pirttisaari 2002; Granqvist 2007; Hedman 2009; Soininen 2014). Suomen romanien romanikielen taitoa on selvitelty muutamaaan otteeseen kyselytutkimuksin, joissa romaneja pyydettiin arvioimaan omaa romanikielen taitoaan. Romanikielen taitoa on tarkasteltu ikäryhmittäin tilastollisesti kolmessa selvityksessä 1950-luvulta 2000-luvulle (Sosiaaliministeriön sosiaalinen tutkimustoimisto 1954; Helsingin huoltovirasto 1979; Hedman 2009). Kaavio (1) kuvaa vähintään tyydyttävästi romanikieltä hallitsevien prosenttiosuuksia näiden selvitysten perusteella. Vertailu viittaa siihen, että vähintään tyydyttävän romanikielen taidon omaavien osuus on heikentynyt selvästi 1950-lukuun verrattuna alle 60-vuotiailla romaneilla. Selvityksestä toiseen toistuu näkemys, jonka mukaan vanhimmat romanit hallitsevat romanikieltä parhaiten ja nuoret heikoimmin. Myös romanikieltä taitamattomina itseään pitävien osuus on säilynyt verraten vakaana selvityksestä toiseen tai vähitellen jopa laskenut (ks. kaavio 2).

Kaavio 1. Romanikieltä vähintään tyydyttävästi hallitsevien osuudet eri selvityksissä (Granqvist 2013, kaavio 1).

Kaavio 2. Romanikieltä taitamattomat eri selvityksissä (Granqvist 2013, kaavio 2).

Suomen romanikielen uhanalaisuus näyttäytyy siinäkin, ettei romanikieli ole ollut enää yli sataan vuoteen romaniperheiden arkikeskustelujen kielenä, eikä romanien äidinkielenäkään muutoin kuin identiteettikielenä (Leiwo 1999), vaan heidän varsinaisena äidinkielenään on pidetty jo pitkään suomea (Thesleff 1899). On myös viitteitä siitä, ettei ole enää romanilapsia, jotka olisivat oppineet romanikieltä äidinkielenomaisesti, vaan romaninuoret ovat oppineet romanikieltä jo yli sadan vuoden ajan 1800- ja 1900-lukujen taitteesta osana aikuistumista ja romaniyhteisön jäseneksi kasvamista (Thesleff 1899). Lasten kielenoppimiseen nojaavin Kraussin (1996) kriteerein Suomen romanikielen olisi jo kauan sitten pitänyt kuolla, mutta näin ei toki ole tapahtunut, vaan kielenomaksuminen jatkuu myös läpi koko elämän (Vuorela & Borin 1998; Borin 2000). Tällainen tapa omaksua romanikieltä ei ole vain Suomen romanikielen piirre, vaan Hancockin (1978) mukaan Iso-Britannian angloromaniakin aletaan oppia vasta noin kymmenvuotiaana. Romanikielen omaksumisen mekanismista johtuu myös, että käytännössä jokainen sukupolvi on oppinut romanikieltä ainakin jossain määrin puutteellisesti, mikä yhdessä vähäisen käyttömäärän kanssa on johtanut nopeisiin kielen muutoksiin ja suureen variaation määrään. Onkin paradoksaalista, että romanikieli on voinut säilyä näinkin elinvoimaisena.

Suomen romanikielen käyttöaloista: romanien omaa vai julkista kieltä?

Toisen maailmasodan jälkeen romanien perinteiset elinkeinot kävivät maatalouden koneellistumisen myötä yhä tarpeettommiksi, ja romanitkin muuttivat monien muiden suomalaisten tavoin maaseudulta kaupunkiin. Kaupunkiasumisen myötä perherakenteet muuttuivat siten, ettei useasta sukupolvesta koostuvia suurperheitä enää ollut läheskään niin paljon kuin aikaisemmin. Elinkeinojen vaihduttua toisiksi myös romanikielen käytön tarve väheni ja kielen käyttöalat supistuivat.

Romanikieli on ensi sijassa romaniyhteisön puhuttua kieltä. Hedmanin (2009) kartoitus romanikielen taidosta osoittaa, ettei romanikieli ole yhdenkään romaniperheen ainoa kotikieli, ja kotona sitä käyttää lähinnä suomen lisäksi vain noin 40 % haastatelluista romaneista. Kodin ulkopuolella romanikieltä käytetään romanien kesken ei-romanien läsnä ollessa asioitaessa viranomaisten kanssa ja muissa julkisissa tilanteissa, kuten ravintoloissa ja kahviloissa sekä erilaisissa kaupantekotilanteissa, jolloin sillä on salakieltä muistuttavia tehtäviä.

Toisaalta varsinkin 1970-luvulta lähtien romanikieli on alkanut saada uusia, julkisempia käyttöaloja lehtikirjoitusten, hengellisten tekstien ja tilaisuuksien, radio-ohjelmien, oppimateriaalien sekä opetuksen kielenä ja 2000-luvulla myös verkkoviestinnän kielenä. Romanikielen julkinen käyttö ei ole ollut ongelmattonta eikä ristiriidatonta, koska sen on pelätty mahdollistavan kielen oppimisen ei-romaneille. Suomen romanit muistuttavatkin ajattelutavaltaan sinnejä ja muita Euroopan saksankielisiltä alueilta lähtöisin olevia romaniryhmiä (mm. osaa Puolan romaneista sekä Iso-Britannian ja Pohjoismaiden matkustavaisia), joille on ollut yhteistä romanikielen ja romanien tapakulttuurin varjeleminen ei-romaneilta.

Kirjakieltä vaiko puhuttua kieltä?

Suomen romanikielen kodifikaation historia ulottuu 1960- ja 1970-lukujen taitteeseen, jolloin opetusministeriön mustalaiskielen ortografiakomitea laati romanikielelle oikeinkirjoitussuosituksen ja siihen liittyen normatiivin sanaston (MNS 1971). Romanikielen lautakunta aloitti vuonna 1997 Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteydessä toimintansa virallisena kielenhuoltoelimenä, jonka lain määräämänä tehtävänä ”on alallaan antaa kielenkäyttöä koskevia periaatteellisia tai yleisluonteisia suosituksia” (Laki Kotimaisten kielten keskuksesta (1403/2011, 4 §). Romanikielen lautakunnan

kodifikaatiotyö on ollut tutkimusperustaista. Käytännössä suositukset ovat perustuneet lautakunnan jäsenten omaan kompetenssiin, romanikielen sanastolähteisiin (esim. Koivisto 1994, 2001), kielioppeihin (Hedman 1996; Granqvist 2007, 2011) ja opinnäytteisiin (Brandt-Taskinen 2001; Pirttisaari 2002).

Kirjakieli ja romanikielen ylhäältä alaspäin suuntautuva kodifikaatiotyö jakavat mielipiteitä romaniyhteisössä: osa romaneista ymmärtää niiden tarpeen ja kannattaa normitettua kirjakieltä, osa puolestaan pitää kirjakieltä vieraana ja vaikeana ja vastustaa sitä kovaäänisestikin. Osa romaneista ajattelee, että romanikieli opitaan kotona ja romaniyhteisössä eikä kirjoista lukien. Kysymys kirjakielestä liittyy myös romanikielen omistajuuteen, koska osa romaneista kokee, että romaniväestöön kuulumattomat tutkijat ovat varastaneet romanikielen sen puhujilta. (Majaniemi 2019.)

Toteutuvatko romanikielen opetus ja elvytys?

Koska romanilapset eivät enää opi romanikieltä kotonaan luonnollisella tavalla äidinkielenomaisesti, ovat romanikodit ja -aktivistit asettaneet paljon vastuuta romanikielen siirtymisestä nuoremmille polville koulun varaan. Romanikielen peruskouluopetus aloitettiin 1980-luvun alkupuolella kerholuonteisena. Vuodesta 1989 lähtien romanikulttuuria ja -kieltä on opetettu laajemmin peruskouluissa. Opetus alkoi Helsingistä, Espoosta ja Vantaalta. Yhä nykyäänkin Suomessa romanikielen ja kirjallisuuden opetusta tarjotaan vain noin kymmenessä peruskoulussa (eli noin 3 %:ssa peruskouluista).

Opetuksen toteutumisen ongelmina ovat olleet koulutettujen opettajien vähyys, oppimateriaalien niukkuus, ongelmat oppimateriaalituotannon rahoituksessa sekä opettajien palkkauksessa ja työskentelyolosuhteissa, mutta myöskään romanivanhemmat eivät aina osaa vaatia lapsilleen romanikielen opetusta. Romanikielen tunnit sijoittuvat lisäksi monesti lukujärjestyksessä varsinaisen koulupäivän jälkeen, mikä tekee koulunkäynnistä raskaampaa. Vähemmistö romanivanhemmista suhtautuu myös kielteisesti romanikielen opettamiseen. (Rajala et al. 2011.) Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen vuoden 2016 selvityksen mukaan romanioppilaiden keskimääräinen romanikielen osaaminen jäi tasoltaan välttäväksi tai heikoksi (Huhtanen & Puukko 2016). Hedmanin (2009) mukaan suurin

osa peruskoulun romanioppilaista arvioi romanikielen taitonsa tyydyttäväksi tai heikoksi riippumatta siitä, olivatko he saaneet romanikielen opetusta.

Aktiivinen kielenhuolto ja voimakkaat pyrkimykset Suomen romanikielen säilyttämiseksi ja kehittämiseksi kirjakieleksi alkoivat 1960- ja 1970-lukujen taitteessa, jolloin romaniaktivistit alkoivat huolestua kielen käytön vähenemisestä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ja Elämä ja Valo ry:n romanikielen elvytysshanke vuosina 2005–2008 käynnisti kaikenikäisille romaneille suunnatun romanikielen kielipesä- tai oikeammin kielikerhotoiminnan, jota Opetushallitus rahoitti vuosina 2009–2016. Kielipesätoiminnan tuloksista ei ole koskaan raportoitu julkisesti. Opetushallituksen 30.11.2022 julkistama Suomen romanikielen elvytysohjelma vuosille 2023–2030 sisältää joukon kielenelvytyksen toimenpiteitä. Romanikielen elvytysohjelma kuuluu Suomen romanipoliittisen ohjelman 2018–2022 toimenpiteisiin. Se valmisteltiin samanaikaisesti Suomen kolmannen romanipoliittisen ohjelman 2023–2030 kanssa. Suomen Kulttuurirahasto on luvannut rahoittaa näitä toimenpiteitä kaikkiaan miljoonalla eurolla.

Lopuksi

Romanikieleen liittyy paljon avoimia kysymyksiä, joista osan olen artikkelissani nostanut esiin. Ei ole tiedossa, paljonko romaneja Suomessa (tai missään maailman maassa ylipäätään) on. Pitäisikö puhua romanikielen murteista vai romanikielistä? Tuoretta tietoa ei ole siitäkään, kuinka moni Suomen romani puhuu romanikieltä ja miten hyvin. Ajankohtainen tutkimustieto romanien kieliasenteista puuttuu, eikä oikeasti tiedetä, mikä toimii ja mikä ei toimi romanikielen elvyttämisessä. Suomen romanikieli on kuitenkin tärkeä osa kansallista kielivarantoamme ja ansaitsee kaiken tuen.

Kimmo Granqvist on vanhempi yliopistonlehtori ja dosentti Helsingin yliopistossa.

Lähteet

Bakker, Peter (1999). The Northern branch of Romani. Mixed and non-mixed varieties. Teoksessa Halwachs, D. & Menz, D. (Toim.), *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Drava.

Boretzky, N. & Iglá, B. (1999). Balkanische (südosteuropäische) Einflüsse in Romani. Teoksessa Hinrichs, U. (Toim.), *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Harrasowitz.

Borin, L. (2000). A corpus of written Finnish Romani texts. Teoksessa Croinin, D. (Toim.), LREC 2000. *Workshop proceedings. Developing language resources for minority languages: reusability and strategic priorities*, ELRA.

Brandt-Taskinen, P. (2001). Suomen romanikielen verbikomplementit. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.

Friedman, V. (1985). Balkan Romani Modality and Other Balkan Languages. *Folia Slavica* VIII, 3, 381–389.

Friedman, V. (2006). Dialectological perspectives on Romani in the Balkan linguistic league. *Balkansko ezikoznanie - Linguistique balkanique* Vol. 45, 1, 45–54.

Granqvist, K. (2007). *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: Suomen Itämainen Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Granqvist, K. (2011). Lyhyt Suomen romanikielen kielioppi. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 24. Saatavilla: <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk24/>

Granqvist, K. (2013). Attritiosta Suomen romanikielessä Teoksessa Kimmo Granqvist & Päivi Rainò (eds.) *Rapautuva kieli. Kirjoituksia vähemmistökielten kulumisesta ja kadosta*. SKS.

Hancock, I. (1978). The ethnolectal English of American gypsies. *Roma* 4, 18–26.

Hedman, H. (1996). *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas*. Jyväskylä: Opetushallitus.

Hedman, H. (2009). *Suomen romanikieli: sen asema yhteisössään, käyttö ja romanien kieliaseenteet*. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 8.) Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Helsingin huoltovirasto (1979). Helsingin mustalaisväestön sosiaaliset ja sivistykselliset olot. Moniste. Helsingin kaupunki: Huoltovirasto.

Huhtanen, M. & Puukko, M. (2016). *Romanikielen asema, opetus ja osaaminen. Romanikielen oppimistulokset perusopetuksen 7.–9. vuosiluokilla 2015*. Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen julkaisuja 4:2016.

Koivisto, V. (1994). *Romano–Finitiko–Angliko Laavesko liin*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Painatuskeskus, Helsinki.

Koivisto, V. (2001). *Suomi-romani-sanakirja. Finitiko-romano-laavesko liin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisuja 811. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Krauss, M. (1996). Status of native American language endangerment. Teoksessa Cantoni, G. (Toim.), *Stabilizing Indigenous Languages*, Northern Arizona University Center for Excellence in Education.

Leiwo, M. (1999). Suomen romanikielen asemasta ja huollosta. Teoksessa Pekkola, S. (Toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhlaKirja*. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41, Jyväskylän yliopisto.

Majaniemi, P. (2019). Romani – kenelle kieli kuuluu? Saatavilla: https://www.kulttuuriakaikille.fi/moninaisuus_puheenvuorot_romani_kenelle_kieli_kuuluu
(https://www.kulttuuriakaikille.fi/moninaisuus_puheenvuorot_romani_kenelle_kieli_kuuluu)

Matras, Y. (1994). Structural Balkanisms in Romani. Teoksessa Reiter, N. (Toim.), *Sprachlicher Standard und Substandard in Südosteuropa und Osteuropa*. Harrasowitz.

MNS (1971). = Mustalaiskielen normatiivi sanasto. Eripainos Mustalaiskielen ortografiakomitean mietinnöstä 1971: A 27. Moniste. Helsinki

Pirttisaari, Helena (2002). Suomen romanin partisiippien morfologiaa. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.

Rajala S. & Salonen, M. & Blomerus, S. & Nissilä, L. (2011). *Romanioppilaiden perusopetuksen tilannekatsaus 2010–2011 ja toimenpide-ehdotukset*. Raportit ja selvitykset 2011:26. Helsinki: Opetushallitus.

Soininen, M. (2014). *Romanien perustuslaissa turvattujen kielellisten oikeuksien toteutuminen*. Oikeusministeriön julkaisu 11/2014. Helsinki: Oikeusministeriö.

Sosiaaliviraston sosiaalinen tutkimustoimisto (1954) = *Mustalaisten olot*. *Sosiaalinen aikakauskirja*. Helsinki: Sosiaaliministeriö.

Thesleff, A. (1899). *Finlands zigenare. En etnografisk studie*. Helsinki.

Valtonen, P. (1972). *Suomen mustalaiskielen etymologinen sanakirja*. Tietolipas 69. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vuorela, K. & Kars B. (1998). Finnish Romani. Teoksessa Ó. Corráin, A. & Mathúna, S. M. (Toim.), *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Celtica Upsaliensia 3, Uppsala.

Artikkeliin viittaaminen

Granqvist, K. (2024). Suomen romanikielen dilemmoja. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 15(2). Saatavilla: <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-maaliskuu-2024/suomen-romanikielen-dilemmoja> (<https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-maaliskuu-2024/suomen-romanikielen-dilemmoja>)